

הרב צבי הריס גדליה והרב אפרים חדאד

תורה אחת ומשפט אחד הברכות והקללות ומשמעותן

(דברים כ"ז, יא-כו)

מבוא

השיעור דלהלן, שניתן מפי הגאון הרב י"ד סולובייציק זצ"ל, עוסק בנושא "ברכה וקללה", המוזכר בפרשת כי תבוא והוא ניתן במסגרת "ירחי כלה", בחודש אלול תשלי"ב. אנו מוצאים כי המילה "ארור" מופיעה 12 פעמים, בפסוקים הנ"ל. לדוגמה נאמר (כ"ז, טו): "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה, תועבת ה', מעשה ידי חרש, ושם בסתר, וענו כל העם ואמרו אמון". במחשבה ראשונית, היינו אומרים, כי בעצם, כל ביטוי "ארור", נחשב לקללה אחת. לפי זה, ישנן בסיכום, שתיים-עשרה קללות. אולם, אם נבדוק את סגנונו של ה"ארור" השנים-עשר, נראה כי הוא שונה מאלה שקדמו לו. ישנן דעות שונות, אם יש כאן אחת-עשרה או שתיים-עשרה קללות.

שואל הרב: מהו הצד השווה שבכל הקללות הללו? בדברי תשובתו, מביא הרב את דעתו של רבי אברהם אבן-עזרא: "וטעם [=זהסיבה] להזכיר, אלה י"א עבירות, בעבור שיוכל לעשותם בסתר". לדוגמה, המילה "בסתר" מופיעה בקללה הראשונה: "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה, תועבת ה' מעשה ידי חרש ושם בסתר". בדומה לזה, מפרש את הפסוק: "ארור מקלה אביו ואמו", שפירוש הביטוי "מקלה", שמקלל אביו ואמו בלבד, דהיינו במחשבה ולא במעשה. ברור הדבר, כי האדם שעובר על האיסורים הללו (של 11 הקללות) בגלוי, אז הוא נענש בארבע מיתות בית דין (וכך כתב גם הרמב"ן), וכוונת התורה להדגיש, כי המדובר שהעבירות נעשות בסתר, ואז חלות עליו הקללות, כגון: מי שעובד עבודה זרה בפרהסיא, אז נענש בהתאם לכך, ואילו מי שעובד עבודה זרה בסתר, חלה עליו הקללה.

מהי הזיקה בין הקללות ל"בן נח"

השאלה היא: האם העבירות הללו, חלות ושייכות גם אצל בני נח? התשובה — אפשר להכליל כל עבירה המוזכרת בפרשתנו, במסגרת שבע מצוות בני נח. נתחיל באחת מהן: "מקלה אביו ואמו" — ישנם פוסקים ראשוניים הסוברים, כי בן נח, גם הוא חייב בכבוד אביו ואמו. הרב מביא הוכחה כדעת הפוסקים הללו, בהזכירו את דברי הגמרא (קידושין לא, ע"א): "בעו מיניה מרב עולא [=שאלו את רב עולא]: עד היכן [=מצוות] כיבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו, מה עשה עובד כוכבים אחד באשקלון — ודמא בן נתינא שמו. פעם

אחת ביקשו חכמים פרקמטיא [=סחורה] בששים רבוא שכר [כלומר: הייתה לו עיסקא מסחרית שיכול להרויח ממנו ריוח גדול מאוד], והיה מפתח [=של מחסן הסחורות] מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו".

ראיה נוספת, מדברי המדרש (בראשית רבה, פרשה פ"ב, י"ד): "והרי דברים קל וחומר, מה אם עשיו הרשע, שלא היה בידו מצות אחת, על-ידי שהיה מכבד את אביו, היו מלכויות ושלטונות רצות להידבק בו...". בדומה לזה, מוזכר במדרש אחר (בראשית רבה, פרשה מ"ו, ד'), המשבח את עשיו על שכיבד את אביו יצחק, בהביאו לו מאכלים מצידו אשר צד בשדה. נזכיר מאידך, את דברי התוס' (נזיר דף סא, ע"ב) בד"ה מי שמוזהר, שכתבו: "אבל עובד כוכבים לא מוזהר", דהיינו שהגוי אינו מחוייב בכבוד אב ואם.

יש לנו להתבונן עתה, באיזו מסגרת, נוכל לשלב את מצוות כיבוד אב ואם של בן נח, לייחס אותה לשבע מצוות בני נח? נקדים, לפני התשובה, את שבע המצוות הללו: א) עבודה זרה, ב) ברכת השם, ג) שפיכת דמים, ד) גילוי עריות, ה) גזל, ו) דינים, ז) אבר מן החי. הרב זצ"ל סובר, כי את מצוות "כיבוד אב ואם" של בן נח, יש לכלול במצוות "דינים". נדגיש, כי ישנה מחלוקת בין הרמב"ם לבין הרמב"ן, במשמעות המילה "דינים". הרמב"ם כותב (הלכות שופטים פרק ט', הלכה י"ד): "וכיצד מצווים הם [=בני נח] על הדין? חייבים להושיב דינים ושופטים בכל פלך ופלך [=מחוז], לדון בשש מצוות אלו, ולהזהיר את העם". וכתב עוד (שם): "ובן נח שעבר על אחת משבע מצוות אלו, יהרג בסיף. ומפני זה, נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם – גזל, והם ראו וידעו, ולא דנוהו". נמצא, שהרמב"ם סובר, כי המילה "דינים", פירושה דינים. לכן, הוא גם הדגיש, כי "חייבים להושיב דינים... לדון בשש מצוות אלו".

הרמב"ן חולק על דברי הרמב"ם הללו, בכותבו בפרשת וישלח (בראשית ל"ד, יג), על הפסוק: "ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה וידברו". שואל על זה הרמב"ן: "ויאך עשו בני יעקב הצדיקים, המעשה הזה – לשפוך דם נקי?" בהמשך, הוא מצטט את דברי הרמב"ם הנ"ל, וכותב עליהם: "ויאין הדברים הללו נכונים בעיניי". לאחר מכן, כתב: "יעל דעת, הדין שמנו לבני נח – בשבע מצוות שלהן – אינם להושיב דינים בכל פלך ופלך בלבד, אבל ציוה אותם בדיני גניבה ואונאה ועושה... וכיוצא בהם, כענין [=בדומה] הדין שנצטוו ישראל". ממשיך הרמב"ן לכתוב, כי בעצם, אנשי שכם, אינם חייבים ליהרג, בעוון גזילת דינה בת יעקב, מכיוון שמצוות "דינים", היא מצוות עשה, ולא חייבים עליה מיתה. וסברת הרמב"ן, על עוונם של אנשי שכם, מוזכר בהמשך: "...אבל ענין שכם, כי בני יעקב, בעבור שהיו אנשי שכם רשעים, ודמם חשוב להם כמים, רצו להנקם מהם...". ובביאור לדברי הרמב"ן, בחומש "תורת חיים" (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים), כתוב: "כלומר, בני יעקב דנו אותם בהריגה, לא מצד מעשה זה, אלא שבלאו הכי ידעו, שעברו על שבע מצוות בני נח, ובן נח נהרג בעד אחד ובדין אחד, ובלא התראה. ויעקב חשש, שמא גרי אמת הם, וכוננתם בהמול להם כל זכר, היתה לשם שמים".

למדנו מכל זה, שהרמב"ן סובר, כי משמעות המילה "דינים" היא דין ומשפט, ולא כדברי הרמב"ם הסובר, שפירוש המילה "דינים" הוא דינים ושופטים. נדגיש עוד, כי לפי דעת הרמב"ן, המושג "דינים" פירושו המערכת הכללית של כל החוקים והמשפטים. הרב משתמש בביטוי דומה – "אזרחות". בדומה לזה, כותב הרמב"ן בהשגתו של "ספר

המצוות" להרמב"ם (שורש י"ד): "והנראה בזה לומר, שנהרו בני נח במצוות שלהם, בכללות ולא בפרטים. כלומר, שנאמר להם בעריות, על דרך משל, כמו 'איש איש, אל כל שאר-בשרו לא תקרבו', אל האם ואל אחות מן האם... וימנה אותם, מפני זה, מצוה אחת. אבל בישראל, שריבה בהן לאוין ומניעות, מאחר שהזהיר על כל [עבירה] אחת בלאו נפרד, ימנו מצוות רבות". כלומר, אצל בני נח, בעשותם העבירות של העריות, למשל, אז הם מחוייבים רק בעבירה אחת, כי הצטוו ציווי אחד בלבד, על כל העריות. מאידך, בני ישראל שהצטוו על כל עבירה של העריות, בלאו נפרד – לכן, על כל עבירה ועבירה, נענשים בנפרד. יוצא מכל זה, שאכן ברור הדבר, מדוע סובר הרב, כי מצוות כיבוד אב ואם, נכללת באחת מהמצוות שלהם = מצוות "דינים".

בהמשך הדברים, אומר הרב, כי לכל "ארור" המוזכר בפרשת כי תבוא, יש בצורה מקבילה, אחת משבע מצוות בני נח. הציווי הראשון: "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה" – ודומה לו, מצוות בני נח – איסור עבודה זרה. השני – "ארור מקלה אביו ואמו", מקבילה לו מצוות "דינים". ה"ארור" השלישי – "ארור מסיג גבול רעהו", מקביל למצוות הגזל. הרביעי – "ארור משגה עור בדרך", בדומה למצוות דינים. הציווי החמישי: "ארור מטה משפט גר, יתום ואלמנה", מקביל למצוות דינים. השישי, השביעי, השמיני והתשיעי – "ארור שוכב עם כל בהמה... עם אחותו... עם חותנתו" – מקבילים למצוות עריות. הציווי העשירי: "ארור מכה רעהו בסתר", מקביל למצוות "דינים". האחד-עשר – "ארור לוקח שוחד...", דומה ל"דינים". בדברינו אלה, מתייחס הרב לאחד-עשר ארורים בלבד, והוסיף, כי לעת עתה, איננו מתייחס ל"ארור" ה-12: "ארור האיש אשר לא יקים את דברי התורה הזאת".

למשמעות בסתר כבגלוי

ישנם מפרשי התורה, שמדגישים בדבריהם, כי כל המצוות הני"ל, נעשו בסתר, וכך כתב הרשב"ם, על הפסוק: "ושם בסתר" – כל הארורים שנים-עשר, כנגד שנים-עשר שבטים. וכולם עבירות שרגילים להיות 'בסתר' הם, כמו שאפרש בכלום, חוץ משניים, שרגילים להיות פעמים בגלוי, ופעמים בסתר, והן: עבודה זרה ו'מכה רעהו'...". הרב שואל, אפוא: מדוע בעצם, התורה מתבטאת במילה "ארור", דווקא על מצוות שהן בסתר? התשובה היא: בעת שאדם עובר על מצוות התורה בסתר, אז הוא עובר על איסור נוסף, והוא עוון הצביעות. דהיינו: שאותו אדם, "אין תוכו כברו". כלפי חוץ, אדם זה, מראה על עצמו, כאילו הוא שומר על מצוה קלה כבחמורה, ואילו, בעת שאין אדם רואהו, הוא מסוגל לעבור על כל העבירות שבתורה. עניין זה, דומה לאיסור "גניבת דעת", אלא שהמושג "גניבת דעת", נאמר בכל הקשור לדיני ממונות.

השקפה זו, של החומרה הגדולה, בה רואה התורה את האדם שעובר עבירות בסתר, מתבטאת בדברי הרמב"ם שכתב בספר "מורה נבוכים" (חלק ג' פרק ל"ג): "...אשר לנקיון הבגדים ורחיצת הגוף וסלוק הלכלוכים – גם זה, ממטרות התורה הזו... אבל ההסתפקות 'בנקיון החיצוני': ברחיצה וטהרת הבגדים, עם התאוותנות בתענוגות, וההפקרות במאכלים ובתשמיש, יש בו תכלית התיעוב. אמר ישעיה בכך – 'המתקדשים

והמטהרים אל הגנות, אחר אחת בַּתְּנֶךְ, אכלי בשר החזירי' וגוי' (ישעיה ס"ו, יז), אמר [=הנביא], שהם מתטהרים ומתקדשים במקומות הגלויים וברשות הרבים, אלא שהם מתייחדים בחדרים, ובתוך בתיהם במריהם, והם הפקרותם באכילת האיסורים: החזיר והשקץ והעכבר. ושמה רומז באמרו: 'אחר אחת בתוך', להתייחדות בביאות האסורות. מסקנת הדברים, כי חיצוניותם נקיה, מפורסמת הנקיות והטהרה. אבל פנימיותם, הרי הם עם תאוותיהם ותענוגי גופותיהם..."

ממשיך הרב ואומר: אם אנחנו רוצים להבין, את חומרת האיסור שהזכיר הרמב"ם – עניין הצביעות, דהיינו שהעבירה נעשית בסתר, אז יש לבדוק את הצד השני של המטבע: אדם העובר עבירה בפרהסיא. בעצם, ישנם רק שני מקרים, שהאדם העושה עבירה בפרהסיא, נחשב לסוג של איסור אחר, מאשר מי שעובר אותה עבירה בצניעא, והם: (א) הבעל ארמית. (ב) המחלל שבת. ביאור הדברים: אדם שבעל ארמית בסתר, הוא עשה עבירה. אם הוא בעל אותה בפרהסיא – קנאים פוגעים בו. וכן: המחלל שבת בצניעא, הוא עבר עבירה, ואם חילל שבת בפרהסיא, נחשב למומר. לגבי שאר העבירות, אין הדבר כך. לגבי הבעל ארמית, אנו מוצאים בסוף פרשת בלק (במדבר כ"ה, ו-ז): "והנה איש מבני ישראל בא, ויקרב אל אחיו את המדינית, לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל... וירא פינחס בן אלעזר..." – כתב רש"י: "וירא פינחס, ראה מעשה וזכר הלכה, אמר לו למשה, מקובלני ממך, הבעל ארמית קנאין פוגעין בו..."

ובדומה לזה, מצאנו בדברי הרמב"ן שכתב גם הוא (על פסוק ה) – "הרגו איש את אנשיו... והנה העז השמעוני הזה, ויקרב אל אחיו את המדינית (פסוק ו), למרוד במשה ובשופטים ולעשות כן בפרהסיא, כי נשיא וגדול היה..." אנו למדים, כי מי שבעל ארמית בפרהסיא, נענש בעונש שונה, מאדם שבעל ארמית בצניעא.

לגדרו של מחלל שבת

לגבי מחלל שבת בפרהסיא, נקדים את דברי המשנה במסכת עירובין (דף סא, ע"ב): "הדר עם הנכרי בחצר, או עם מי שאינו מודה בעירוב, הרי זה אוסר עליו". ביאור הדברים (לפי פירושו של הרב קהתל): "משנתנו באה ללמד, שאם אחד הדיירים שבחצר, הוא נכרי, הרי הוא אוסר על הדיירים הישראלים להוציא מבתיהם לחצר, ולהכניס מהחצר לבתיהם, ואין מועיל בו, לא עירוב ולא ביטול רשות, כי אם צריך שהנכרי ישכיר לישראלים רשותו שיש לו בחצר". וממשיך עוד לכתוב: הגמרא אומרת (שם), "שדירת הנכרי – אין שמה דירה, ומן הדין אין הנכרי אוסר את הטלטול על הישראלים הדירים עמו בחצר אחת, אלא שגזרו חכמים שהנכרי יאסור עליהם, עד שישכיר אליהם רשותו, כדי למנוע על ידי כך את הישראלים מלדור עם נכרי".

בהמשך אומרת המשנה: "אמר רבן גמליאל, ומעשה בצדוקי אחד, שהיה דר עמנו במבוי בירושלים, ואמר לנו אבא: מהרו והוציאו את הכלים למבוי, עד שלא יוציא ויאסר עליכם". רבן גמליאל סובר שצדוקי הוא בעצם, נחשב לישראל ("שנהפך למינוח ואינו מודה בתורה שצבליה, כיון דישאל הוא, יכול לנטל רשותו בלא שום שכירות" רש"י). יש להדגיש, כי מאידך,

הוא יכול לבטל את רשותו, ואח"כ לחזור בו מהביטול. לכן יעץ אביו של רבן גמליאל, למהר ולהוציא את הכלים למבוי, כדי שהצדוקי לא יבטל את הביטול שלו (בלשון המשנה "שלא יוציא").

על זה רבי יהודה אומר במשנה: "בלשון אחר, מהרו ועשו צרכיכם במבוי, עד שלא יוציא ויאסור עליכם". מפרש קהתי: "רבי יהודה סובר שצדוקי דינו כנכרי, ואין מועיל בו רשות". כוונת רבי יהודה היא: במקרה שמתגורר צדוקי עם יהודי, אז יש צורך להוציא את כל הדרוש מהמבוי לבית, לפני שבת, כי לאחר כניסת השבת, כבר אסור להוציא כלום. מפרש רש"י: הסיבה היא, כי רבי יהודה סובר, שהתזקת הכלים של היהודי אינה מועילה, כי הצדוקי יכול לחזור בו, גם מהחזקת כלים.

ישנן דעות שונות בגמרא, אם מדובר אצל רבי יהודה בצדוקי או בנכרי. לפי הדעה שכאן מדובר בצדוקי, מביאה הגמרא פירוש אחר: "ואיבעית אימא לא קשיא, כאן במומר לחלל שבת בצנעא, כאן במומר לחלל שבת בפרהסיא". רש"י מפרש: "ואיבעית אימא – ממניתיין דמשמע דזדוקי מצטל, במומר לחלל שבת בצנעא". משמע מזה, שמומר לחלל שבת בפרהסיא, אינו יכול לבטל.

הגמרא מחזקת את הסברא הזו, שישנו הבדל בין מומר בצנעא לבין מומר בפרהסיא, מדברי ברייתא אחרת שאומרת: "מומר וגילוי פנים, הרי זה אינו מבטל רשות", לכאורה, הרי משמעות המלה "מומר", דומה לביטוי "גילוי פנים"? אלא מוכח, שהכוונה כאן, "מומר בגילוי פנים", דהיינו מומר בפרהסיא, וזה כדעת רבי יהודה. הגמרא מזכירה בהמשך סיפור על יהודי אחד שיצא ביום שבת עם טבעת שיש בה חותמת העשויה מחומר אחר. מכיוון שראה את רבי יהודה הנשיא בדרך, כיסה את הטבעת. אז אמר רבי יהודה הנשיא: "כגון זה, מבטל רשות לרבי יהודה", דהיינו שהוא מחלל שבת בצנעא. יוצא מזה, שהצדוקי שנאמר עליו במשנתנו שיכול לבטל רשות בשבת, מדובר בישראל שמחלל שבת בצנעא.

ממשיכה הגמרא (שם בדף סט, ע"ב) במסקנא: "אמר רב נחמן בר יצחק, ליתן רשות ולבטל רשות, וכדתיניא: ישראל מומר – משמר שבתו בשוק – מבטל רשות, שאינו משמר שבתו בשוק – אינו מבטל רשות". וכן פסק הרמב"ם בהלכות עירובין (פרק ב' הלכה ט"ז). מכל הדברים הנ"ל, למדים אנו שישנו הבדל יסודי, בין מחלל שבת בפרהסיא לבין מחלל שבת בצנעא. פירוש הדברים: אדם שמחלל שבת בפרהסיא, הוא סוג של חילול שבת שונה לגמרי מחילול שבת בצנעא. אומר הרב: אדם שמתנהג בצביעות, הוא טיפוס אחר לגמרי.

שבועה על דעת המקום

ממשיך הרב ושואל: מדוע התורה משתמשת בפרשת כי תבוא בביטוי "ארור" ולא בביטוי "ברוך"? לפני שעונה על השאלה, מקדים הרב ואומר, כי התורה ניתנה לישראל בשבועה. ומצטט את דברי הגמרא (שבועות דף לט, ע"א): "...שכן מצינו במשה רבינו, כשהשביע את ישראל, אמר להן: דעו, שלא על דעתכם אני משביע אתכם, אלא על דעת המקום ועל דעתי, שנאמר ולא אתכם לבדכם...". המקור לקוח מספר דברים (כ"ט, יג), ושם נאמר: "ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית הזאת ואת האלה הזאת". הכוונה היא: משה

רבינו אומר לישראל, אני משביע אתכם לא רק על דעתי, אלא גם על דעת המקום ברוך הוא. השאלה נשאלת: היכן מצאנו את השבועה הזו? (תשובה אחת מזכיר הרב, שאינה קשורה לפירושו, כי ייתכן שהשבועה הייתה במעמד הר סיני, בעת שהקב"ה כפה על ישראל את ההר כגיגית).

בדברי תשובתו מוזכר, כי ישנם שני סוגים של שבועות: סוג אחד – האדם משביע את חברו על דבר מסוים, והוא שותק ולא מגיב על כך. הסוג השני – אדם משביע את חברו בשבועה מסוימת, והוא נשבע לו. כדי שנבין את הדברים הללו, נזכיר את דברי הרמב"ם, שכתב בהלכות שבועות (פרק ז' הלכה א'): "התובע חברו בממונו, שאם הודה בו, יהיה חייב לשלם, וכפר ונשבע, או שהשביעו התובע וכפר – הרי זה הנתבע, הוא חייב בשבועת הפקדון, אף-על-פי שלא ענה אמן, שבשבועת הפקדון, אחד הנשבע מפי עצמו, ואחד שהשביעו אותו וכפר, אף על פי שלא ענה אמן חייב, שכפירתו אחר שהשביעו התובע, כעניית אמן".

הרב מוסיף עוד, כי בדומה לשבועת הפקדון, ישנה עוד דוגמה של שבועה – שבועת העדות, דהיינו "שכפרו בעדותך", כלומר: מי שהתבקשו להעיד על דבר מסוים, והם לא רצו להעיד, אז "אף על פי שלא נשבעו הן ולא ענו אמן אחר שבועתו, כיון שכפרו, הרי אלו חייבין" (שם פרק ט' הלכה א'). הדוגמה השלישית היא "שבועת הדיינין", לפי דעת חלק מהפוסקים. ברור, שהסוג השני הוא שכיח יותר, שנשבע הוא בעצמו, או שעונה אמן אחר השבועה ששמע. וכך כתב הרמב"ם (שם, פרק ב' הלכה א'): "אחד הנשבע... מפי עצמו, ואחד המושבע מפי אחרים, וענה אמן".

השאלה היא: היכן מצאנו שבני ישראל קיבלו את התורה בשבועה, ללא כפייה? התשובה – השבועה מוזכרת בפרשת כי תבוא, בהר גריזים ובהר עיבל. ואיך הייתה צורת ההשבעה? השבועה הייתה, שישראל ענו אמן. נזכיר להלן, את דעת רש"י, על הפסוק הזה, וכה כתב: "אשר לא יקום. כאן כלל את כל המורה כולה, וקבלוה עליהם צאלה ונשבעוה". כלומר: רש"י סובר, שהדור החדש היו יוצאי המדבר, עליהם מוטלת החובה, לחדש את הברית, שכרת עם אבותיהם בצאתם ממצרים. לכן בטכס שהתקיים בהר גריזים על-ידי אמירת אמן, שנשמעה מפי העם, הייתה קבלת ברית באלה ובשבועה.

כדי לענות על השאלה: למה הקב"ה השביע את ישראל בביטוי "ארור" ולא במילה "ברוך"? צריך להבחין בין שלושה סוגי "אמן". הגמרא אומרת (שבועות דף לו, ע"א): "אמר רבי יוסי אמר רבי חנינא – אמן, בו שבועה, בו קבלת דברים, בו האמנת דברים". נסביר את שלושת סוגי "אמן" לפי רש"י. הסוג הראשון: "העונה אמן אחרי שבועה, כמוציא שבועה מפיו". הסוג השני – "האומר לחברו על מנת שתקיים לי תנאי כך וכך, ואמר אמן, קיבל דבריו וחייב לקיים תנאו". הסוג השלישי – "וראו לענות אמן אחר תפילה ותחינה, שהוא לשון מאמן הדברים, שיהא רצון שיהיה אמן כן". לכן, אם הדברים היו נאמרים בלשון ברכה בהר גריזים, אז היינו חושבים שפירושה של "אמן" הוא כמו הסוג השלישי. ואנו מדגישים כי "אמן" שנאמרה על-ידי ישראל בפרשת כי תבוא פירושה שהם קיבלו את התורה בשבועה, והתחייבו לקיים את הכתוב בה, דהיינו "אמן" מהסוג הראשון.